

■ لزوم تولید گیاهان دارویی در دیمزارهای کشور

محمدحسین لباسچی*

از مواهب طبیعی و به دنبال آن تغییرات چشمگیر در استفاده از داروهای طبیعی، منجر به ایجاد نیاز برای تأمین و تولید بیشتر و بهتر گیاهان دارویی شده است. تحقیقات نشان داده که بیش از ۲۳۰۰ گونه از گیاهان کشور دارای خواص دارویی، عطری، ادویه‌ای و آرایشی-بهداشتی هستند. به علاوه بیش از یک سوم از این تعداد که به عنوان گیاهان دارویی بومی ایران هستند، منحصراً در سرزمین ایران رویش داشته و به عنوان یک ظرفیت انحصاری در کشور محسوب می‌شوند. حجم تجارت جهانی گیاهان دارویی از ۶۰ میلیارد دلار در سال ۱۹۹۶ به ۱۰۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۰ افزایش یافته است و براساس پیش‌بینی بانک جهانی در سال ۲۰۵۰ گردش مالی و تجارت جهانی متمرکز و مبتنی بر گیاهان دارویی و داروهای گیاهی به حدود ۵۰۰۰ میلیارد دلار خواهد رسید. رویشگاه‌های طبیعی جنگلی و مرتعی دنیا، انواع گیاهان دارویی را در خود جای داده که هزاران سال مورد استفاده انسان‌ها قرار داشته است. بهره‌برداری از گیاهان دارویی خودرو تحت عنوان محصولات فرعی جنگلی و مرتعی در دنیا با مدیریت سازمان خواروبار و کشاورزی ملل متحد و دفتر محصولات فرعی جنگلی انجام می‌شود. محصولات به‌دست آمده از این طریق در ایران، امروزه به هیچ عنوان پاسخگوی نیازهای داروسازی، صنایع و سایر مصارف داخلی و خارجی نیست. از طرفی وضعیت خشکی و خشکسالی‌های پی در پی در کشور، موجب وضع محدودیت‌هایی در اجازه بهره‌برداری از عرصه‌های طبیعی شده است.

جمع‌آوری گیاهان دارویی از طبیعت، مقرون به صرفه است اما گیاهان جمع‌آوری شده از طبیعت علاوه بر نابودی ژرم پلاسسم گونه‌های باارزش و از بین بردن تنوع زیستی، به دلایل نبود یکنواختی، امکان آلودگی، تغییرات سالانه بهره‌برداری و مقدار محدود، راهی جز تولید انبوه گیاهان دارویی در مزارع را باز نمی‌گذارد. زراعت گیاهان دارویی با استفاده از نیازهای اکولوژیکی و الگوبرداری از محیط‌های

قرار گرفتن ایران در عرض به نسبت پایین جغرافیایی و برخورداری از نعمت‌های پاینده انرژی‌های نور و حرارت کافی، موجب پیدایش و رشد مطلوب گیاهان در بسیاری از منطقه‌های آن شده است. انرژی‌های فراوان در این محدوده کیفیت گیاهان را افزایش داده، اما آب به عنوان عامل تعیین‌کننده، همواره تولیدات گیاهی کشور را محدود کرده است. تغییرات اقلیمی و پراکندگی نامناسب نزولات آسمانی و کاهش آب‌های زیرزمینی و جاری، تهدیدی جدی برای آینده کشاورزی و تولیدات گیاهی در عرض‌های جغرافیایی پایین و به ویژه ایران محسوب می‌شود. بسیاری از سازوکارها، گیاهان و وسایل کشاورزی مورد استفاده در ایران متعلق به کشورهای اروپایی با شرایط اقلیمی مرطوب و ابری با نور و حرارت کم بوده و عکس شرایط ایران است. تعیین و تشخیص شرایط اقلیمی ویژه مناطق مختلف کشور، شناسایی گیاهان سازگار و باارزش، ابداع لوازم و ادوات مناسب کشاورزی و ابتکار در روش‌های اختصاصی کشت و پرورش گیاهان دارویی در مناطق خشک و نیمه‌خشک، می‌تواند موجب شکوفایی در عرصه کشاورزی به ویژه دیم‌کاری در کشور شود. وجود عرصه‌های وسیع دیمزارهای کشور، گیاهان دارویی سازگار و باارزش و نیاز صنایع مختلف و داروسازی، راه تولید انبوه گونه‌های گیاهی در دیمزارها را نشان می‌دهد. مطالعات چند دهه گذشته برای شناسایی مناطق و گونه‌های مساعد دیم‌کاری حاکی از استعدادهای تولید کمی و کیفی گیاهان دارویی دیم در کشور است. گیاهان دارویی چندساله ضمن تولید اقتصادی محصول در دیمزارهای مختلف کشور، توانایی ایجاد پوشش دائمی گیاهی، جلوگیری از فرسایش خاک و افزایش مواد آلی خاک را خواهند داشت.

تولید گیاهان دارویی

رویکرد چند دهه اخیر انسان‌ها در بهره‌برداری بیشتر

* عضو هیئت علمی مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، تهران، ایران

مزرعه اسطوخودوس دیم

مزرعه زعفران دیم در اردیبهشت

رشد طبیعی آنها، مناسب‌ترین راه تأمین نیاز به گیاهان دارویی است. از این رهگذر استفاده از رویشگاه‌های جنگلی و مرتعی و حفظ ژرم پلاسما گونه‌های باارزش دارویی، مدیریت و مصرف روزافزون صنایع داروسازی و غذایی داخلی و خارجی نیز تأمین خواهد شد. این امر فقط با برنامه‌ریزی و مدیریت صحیح علمی و پشتیبانی‌های لازم و به‌دور از هر گونه تبلیغات کاذب، بزرگ‌نمایی و فعالیت‌های مقطعی دیگر تحقق خواهد یافت.

دیم‌کاری گیاهان دارویی

سطوح وسیع دیم‌زارهای کم‌بازده کشور از نظر تولیدات ناهمگون با شرایط طبیعی، لزوم انتخاب و کشت گیاهان مناسب و سازگار را آشکار می‌سازد. در بررسی آماری سطح دیم‌زارهای کشور طی ۳۵ سال از سوی وزارت جهاد کشاورزی، متوسط نرخ رشد سالانه گندم دیم منفی ۰/۳۶ درصد و برای سطح گندم آبی حدود ۱ درصد افزایش اعلام شده است.

این بدین معنی است که دیم‌زارهای کم‌بازده در کشور به دلیل تغییر اقلیم و نامتناسب شدن پراکنش باران در بهار رو به افزایش است.

انتخاب و کشت گیاهان دارویی چندساله سازگار با شرایط دیم هر منطقه که نیاز آبی کمتری از غلات دارند می‌تواند بهترین جایگزین در دیم‌زارهای کم‌بازده باشد. استقرار گیاهان دارویی چندساله، ضمن ایجاد پوشش گیاهی، می‌تواند از فرسایش ناشی از شخم‌های مکرر سالانه نیز جلوگیری کند. ترویج این روش زراعت دیم گیاهان دارویی در عرصه‌های شیبدار و غیره در سطوح وسیع، می‌تواند تحولی در حفظ و احیای اکوسیستم‌های زراعی دیم کشور ایجاد کند. از این رهگذر، گیاهان کاشته‌شده به دلیل ارزش دارویی،

می‌تواند مورد استفاده کشاورزان و بهره‌داران محلی قرار گیرد. همچنین محصولات گیاهان دارویی به‌دست آمده، علاوه بر امکان فروش مستقیم، با برخی فرآوری‌های اولیه، مانند خشک کردن، بسته‌بندی و استخراج به روش‌های ساده و فنی، ارزش افزوده بسیاری ایجاد می‌کنند. همچنین ایجاد اشتغال در بخش‌های مختلف تولید و فرآوری محصولات گیاهان دارویی به‌دست آمده، عامل مهمی در تغییر شرایط اقتصادی، اجتماعی زارعان دیم‌کار کشور محسوب می‌شود. البته در صورت معرفی و فروش محصولات سالم،

ارگانیک و باکیفیت گیاهان دارویی دیم ایران به کشورهای مشتاق این گونه محصولات، ارزش افزوده فوق‌العاده‌ای نصیب تولیدکنندگان و دیم‌کاران محلی خواهد شد.

ایجاد پوشش گیاهی و جلوگیری از فرسایش خاک

موضوع اصلی در دیم‌کاری، استفاده صحیح از نزولات آسمانی و برنامه‌ریزی تولید گیاهان دارویی دیم سازگار و باارزش است. معمولاً کشت دیم در اراضی شیب‌دار صورت می‌گیرد. گونه‌های گیاهی دارویی چندساله یا دائمی با ایجاد پوشش گیاهی و گسترش ریشه‌های عمیق، از فرسایش خاک جلوگیری کرده و ضمن افزایش ماده آلی، طی چندین سال، تولید مناسب در اقلیم‌های مناسب برای رشد خود را نیز خواهند داشت. استفاده از گیاهان دارویی چندساله، لزوم رهاسازی زمین برای یک‌سال به عنوان آیش، فقدان بهره‌وری اقتصادی زمین‌های دیم را منتفی می‌کند. در این راستا با استفاده دائمی از اراضی دیم و بهره‌گیری از گیاهان سازگار و مفید، ضمن حفظ رطوبت خاک و جلوگیری از تخییر سطحی با ایجاد پوشش گیاهی، هر ساله ماده آلی خاک و ظرفیت جذب آب نیز افزایش می‌یابد.

انتخاب مناسب‌ترین گیاه یا گیاهان دارویی برای دیم‌کاری

در شرایط اقلیمی دیم‌زارهای کشور از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. ارقام اصلاح شده گیاهان دارویی وارداتی معمولاً برای کشت و تولید بالا در مناسب‌ترین شرایط زراعی تولید شده‌اند و توانایی رشد و تولید مناسب در شرایط دیم‌زارهای نیمه خشک کشور را ندارند. بنابراین در شرایط دیم ایران باید از گیاهان دارویی بومی و سازگار با شرایط اقلیمی و مقاوم به آفات و بیماری‌های منطقه استفاده کرد.

نتایج تحقیقات دیم‌کاری گیاهان دارویی در دیم‌زارهای تیپ کشور حاکی از استقرار، رشد و کیفیت مناسب آنها است. ترویج دیم‌کاری گیاهان

دارویی با روش‌های فنی و راهبردی همگام با طبیعت، راهکاری برای استفاده بهینه از ظرفیت‌های طبیعی کشور و تحقق برنامه‌های اشتغال، تولید، فرآوری و ایجاد ارزش افزوده در جوامع روستایی و عشایری محسوب می‌شود. گونه‌هایی مانند انواع آویشن، اسطوخودوس، رازیانه، گل‌راعی، باریجه، آنگوزه، موسیر، زرین گیاه، مریم‌گلی، زعفران، زوفا، گل محمدی و غیره ضمن داشتن سازگاری و عملکرد مناسب و اقتصادی، محصولی ارگانیک و سالم در شرایط دیم تولید می‌کنند.

گونه‌های گیاهی دارویی چندساله یا دائمی با ایجاد پوشش گیاهی و گسترش ریشه‌های عمیق، از فرسایش خاک جلوگیری کرده و ضمن افزایش ماده آلی، طی چندین سال، تولید مناسب در اقلیم مطلوب برای رشد خود را نیز خواهند داشت. استفاده از گیاهان دارویی چندساله، لزوم رهاسازی زمین برای یک‌سال به عنوان آیش، فقدان بهره‌وری اقتصادی زمین‌های دیم را منتفی می‌کند.

کشت گل محمدی در اراضی شیبدار و مراتع تخریب شده

زادآوری گل محمدی

تولید باریجه در شرایط دیم